

Reaktio ratkaisee yhteiskuntien menestymiskyvyn

Pauliina Raento

Jared Diamond: *Collapse. How Societies Choose to Fail or Succeed*. Viking, New York, 2005. 575 s. / Romahdus. *Miten yhteiskunnat päättävät tuhoutua tai menestyä*. Suom. Kimmo Pietiläinen. Terra Cognita, Helsinki, 2005. 604 s..

Joitakin vuosia sitten Jared Diamond nappasi arvostetun Pulitzer-palkinnon kirjallaan *Guns, Germs, and Steel* (1997; suom. *Tykit, taudit ja teräs* 2004). Tieteelliselle teokselle tämä oli ennenkuulumatonta, vaikka maantieteen laitoksella Kalifornian yliopiston Los Angelesin kampuksella (UCLA:ssa) työskentelevä professori jo tunnettiin ansioistaan tieteen popularisoijana. Menestysteoksessaan Diamond selvitti, miksi yhteiskunnat kehittyivät eri vauhdilla eri maanosissa kuluneiden 13 000 vuoden aikana. Perustellut väittämät, havainnolliset esimerkit ja sujuva tyyli vakuuttivat. Kipaisin siis kirjakauppaan heti, kun hänen uusi teoksensa *Collapse* putkahti markkinoille Yhdysvalloissa vuoden 2005 alussa.

Uudessa kirjassaan Diamond kysyy, miksi yksi yhteiskunta romahtaa mutta toinen menestyy samanlaisia vaikeuksia kohdatessaan. Hän ei usko yksilulotteisiin vastauksiin, vaan hakee kattavampaa selitystä hyväksi havaitulla mallilla. Johdannossaan hän esittelee viisiasaisen perusväittämänsä selkeästi ja yksinkertaisesti. Tapaustutkimusosuuden avaa kirjoittajalle läheinen Montanan osavaltio Yhdysvalloissa. Laaja henkilökohtainen kappale kannustaa pohtimaan, mitä nykyajan länsimaiden hyvinvoivat asukkaat voivat – ja mitä heidän pitäisi – oppia menneisyydestä. Tästä jatketaan lukuisin esimerkein, menneisyydestä nykyaikaan ja yksinkertaisesta monimutkaiseen edeten. Huomio keskittyy romahtaneisiin yhteiskuntiin, mutta mukana on myös menestystarinoita.

*

Diamondin viitekehysten ytimessä ovat ihmisten elinympäristö ja sen kestävä hyödyntäminen. Ympäristön kulutuksen aste ja seuraukset vaihtelevat esimerkiksi sen mukaan, paljonko ihmisiä on, miten he ympäristöönsä käyttävät ja millainen se on. Yhtäällä maaperä kuluu herkemmin kuin toisaalla ja metsien uusiutumiskyky vaihtelee paikasta toiseen.

Ilmaston muuttuminen muuttaa ympäristön kantokykyä. Syy ei aina ole ihmisen, vaan ilmasto muuttuu luonnostaankin. Pitkän aikavälin vaihtelut ovat kiusanneet erityisesti aikoina, jolloin tieto elinympäristöstä perustui sukupolvien muistiin ja suulliseen tietoon. Tuolloin muutosten havaitseminen ja niihin varautuminen oli nykyistäkin vaikeampaa. Aikakaudesta riippumatta myönteisen muutoksen kannustaman kasvun kustannukset lankeavat tyypillisesti seuraavien sukupolvien maksettavaksi.

Diamondin mukaan huomioon on otettava myös yhteisön viholliset ja ystävät, jotka usein ovat samoja naapureita olosuhteista riippuen. Mahtavien armeijoiden tappioiden ja suurvaltojen romahduksen taustalla saattavat vaikuttaa yhteiskunnan voimavaroja asteittain heikentäneet tekijät, esimerkiksi ruoantuotannon ongelmat ja niistä seuranneet sisäiset levottomuudet. Ratkaisivatko Rooman sotilaallisen tappion vain strategiset toilaillut vuosisataisen menestyksen jälkeen? Diamond muistuttaa, että arvioinnissa on punnittava sekä sitä, mikä kamelin selkää on heikentänyt että sitä, mikä sen lopulta katkaisee.

Ystävällisissä kauppasuhteissa vaihdetaan tavaroita ja teknologiaa, mutta myös vaalitaan arvoja ja identiteettejä. Ne ovat voineet vaikuttaa ratkaisevasti tiettyssä ympäristössä selviämiseen. Tätä Diamond havainnollistaa mehevästi muun muassa Grönlannin esimerkillä. Siellä

norjalaisperäisten asuttajien jääripäinen kristillisyys ja "eurooppalaisen" elämäntavan ihannointi estivät inuiiteilta oppimisen. Seuraukset olivat tuhoisat äärimmilleen rasitetussa herkässä maataloudessa, kun kauppalaivoja vanhasta kotimaasta ei enää kuulunut.

Yhteisön tapa reagoida ongelmiinsa on Diamondin mukaan avainasemassa kaikkien tekijöiden yhdistelmissä kaikkina aikoina. Samankaltaiseen haasteeseen saatetaan vastata hyvin eri tavoin vaihtelevien arvojen, aatteiden ja instituutioiden ohjaamina. Ei ole sanottua, että yhteisö edes yrittää ratkaista ongelmiaan, vaan sivuuttaa ne vähätellen, lyhytnäköisen ahneuden tai hurmoksellisen teknologiauskon kannustamina. Mahdollista on sekin, että ongelmat jäävät huomaamatta tai ratkaisuyritykset epäonnistuvat. Huomattava on, että toimet (tai niiden puute) saattavat kulloisessakin tilanteessa tuntua täysin rationaalisilta, vaikka eivät sitä olekaan jälkiviisauden tukemassa tarkastelussa. Erityisen monimutkaiseksi tilanteen tekee se, että kaikissa yhteiskunnissa kilpailevat moninaiset näkemykset ja eturyhmät.

*

Teoksen päätösosuudessa pohditaan käsiteltyjen esimerkkien "käytännön opetuksia". Diamond tähdentää, että kollektiivisen päätöksenteon taustoista ja mekanismeista on opittava enemmän. Tieto auttaa vierailta ja jopa uhkaavilta tuntuvien toimintatapojen ymmärtämisessä ja siten vuoropuhelun edellytysten parantamisessa. Kirjan esimerkit havainnollistavat onnistuneen yhteistyön monimuotoisuutta: edetä voidaan sekä ylhäältä alaspäin (esimerkiksi lakeja säätämällä) että päinvastoin (ruohonjuuritason yhteishankkeet).

Onnistumisen kannalta kriittisintä on Diamondin mielestä kyky punnita omia arvoja ja toimintatapoja sekä muuttaa niitä silloin kun "yhteinen etu" sitä vaatii. Professorin kotikaupunki Los Angeles ja kesäpaikka Montana kuvaavat, kuinka tätä tarvitaan maailman mitta-kaavassa vauriissakin paikoissa. Diamond korostaa, että ratkaisuja on haettava laaja-alaisesti ja ennakkoluulottomasti, mustavalkoisen tuomitsevat vastakkainasettelut ylittäen.

Suuryrityksiä käsittelevät esimerkit osoittavat, että muutokset ovat mahdollisia sekä taloudellisesti ja ekologisesti kannattavia. Lopullisen vastuun kestävästä kehityksestä Diamond vierittää tavallisille kansalaisille. Hänen mielestään kestävä kollektiivinen muutos voi ponnis-

taa vain yksilötasolta, esimerkiksi arjen kulu- tus- ja äänestyskäyttäytymisestä.

Diamond itse on "varovainen optimisti" ja keskittien kulkija, jolla on "ystäviä" niin ympäristö- ja muissa kansalaisjärjestöissä kuin suuryrityksissä ja politiikassakin. Oman taustan selvittäminen valaa luottamusta kirjoittajan (itse)kriittisyyteen, mutta lähteiden täsmällisen käytön uhraaminen helppolukuisuudelle harmittaa. Kyynikon näkökulmasta nämä valinnat ovat ainoita vaihtoehtoja, mikäli kirjoittaja mielii bestseller-listalle nyky-Yhdysvalloissa.

Diamondin ilmeisen vilpittöminä tavoitteina ovat kuitenkin kriittisen, rakentavan vuoropuhelun sekä "suuren yleisön" tiedon ja tiedostamisen edistäminen. Maailmanlaajuudesta sanomasta huolimatta on selvää, että kirjan kohdeyleisö koostuu ensisijaisesti pohjoisamerikkalaisista keskiluokkaisista, verrattain valistuneista kuluttajista. Tämän mukaisesti puhekieltä lähestyvää tyyliä purkaa tieteen helposti ymmärrettävään muotoon ja jäsentää asian riemastuttavan selkeästi. Suomalaista lukijaa saattaa kuitenkin ärsyttää amerikkalainen mieltymys henkilökohtaistaa asiaa perhesuhteita ja omia kokemuksia vuolaasti kuvailemalla. Diamondin tiiliskiven paksuisessa teoksessa onkin useita kohtia, jotka olisi voinut jättää pois viestitin mitenkään kärsimättä. Pohjoisamerikkalaisen yleistiedon tasoon paljastavan silmäyksen tarjoava "Mitä sinä voit tehdä" -opastus on onneksi maltettu jättää lisälukemistoa oivallisesti esittelevään osuuteen.

*

Kimmo Pietiläisen käännös Suomen Akatemiankin tunnustaman professorin kirjasta ilmestyi ennätysnopeasti jo ennen kesää. Muutama lisäviikko olisi tosin ollut viimeistelyn kannalta paikallaan. Esimerkiksi maailmankuululla yliopistoilla ja kansalaisjärjestöillä on suomeksi vakiintuneet tai viralliset nimet, joita tulisi käyttää suomenkielisessä tekstissä englannin asemesta. Näin tuettaisiin suomen tarpeetomasti horjuvaa asemaa sujuvana tieteen kielinä. Alkukielinen lukukokemus on vaivattomuudessaan viihdyttävämpi ja täsmällisempi kuin paikoitellen hiomaton suomennos. On kuitenkin myönteistä, että Diamondin ajankohdainen teos on myös suomeksi lukijoiden ulottuvilla. Kirja haastaa ajattelemaan.

Kirjoittaja on Suomen Akatemian akatemiaturkija ja kulttuurimaantieteen dosentti Helsingin yliopistossa.